

ASSAR LINDBECK

Nationalekonomi – vad är det?

AVSIKTEN MED DET HÄR FÖREDRAGET är att ge en kort rapport till icke-ekonomer om nationalekonomisk forskning.¹ Jag tar upp tre frågor:

- I. Vad är typiska frågeställningar i nationalekonomisk forskning?
- II. Vad är mest karakteristiskt för de metoder som nationalekonomer använder?
- III. Vad är de mest uppenbara svagheter i nationalekonomisk forskning?

I. Vad sysslar vi med?

Allmänhet och media tycks föreställa sig att forskare i nationalekonomi i huvudsak sysslar med framtidsprognoser. Men prognoser och forskning är två mycket olika saker. Samhällsekonomiska prognoser fordrar antaganden om händelser utanför det ekonomiska systemet, exempelvis om krigsutbrott eller andra katastrofer. När man gör prognoser för samhällsekonomins utveckling i ett enskilt land är det dessutom nödvändigt att göra antaganden om vad som kommer att hända i andra länder. Eftersom alla sådana antaganden, för att inte säga gissningar, nödvändigtvis är opålitliga så är också samhällsekonomiska prognoser opålitliga. För att karikera en smula: Det förväntade kan bara hända på ett sätt, medan

det oväntade kan hända på ett oändligt antal olika sätt; därför är det osannolikt att det förväntade inträffar. Det betyder inte att ekonomer som levererar prognoser åt regeringar eller privata organisationer bör upphöra med sin verksamhet. Vad jag vill säga är bara att det inte är prognoser som forskare i nationalekonomi sysslar med – annat än möjligen utanför sin forskningsverksamhet.

Om nationalekonomisk forskning nu inte handlar om prognoser, vad handlar den om? Vi studerar *mekanismer* genom vilka produktion, konsumtion, inkomstfördelning, ekonomisk tillväxt, konjunkturfluktuationer och många andra ekonomiska fenomen bestäms. Det betyder att vi studerar både hur marknader fungerar och vilken roll offentliga insatser spelar i samhällsekonomin.

Alltsedan Adam Smiths dagar har studiet av hur marknader fungerar – eller inte fungerar – stått i centrum för nationalekonomisk analys. Marknadsekonomi kan framför allt ses som en mekanism för att utnyttja decentraliserad information på ett effektivt sätt – och att förmå företag och hushåll att agera på basis av denna information. Marknadsmekanismer koordinerar dessutom myriader av decentraliserade beslut av miljoner företag och hushåll i världsekonomin. Men ekonomer har också lagt ned mycket energi på att identifiera områden där offentliga ingripanden är nödvändiga för att tillgodose individers materiella behov. Grovt taget kan man kanske säga att nationalekonomer identifierat sju huvudområden där offentliga ingripanden är särskilt viktiga: (i) lagstadgade regelsystem för ekonomisk verksamhet, bland annat för att skapa garantier för att kontrakt och äganderätter respekteras; (ii) produktion av kollektiva nyttigheter såsom försvar och en god miljö; (iii) investeringar i human kapital genom subventioner av exempelvis utbildning och sjukvård; (iv) ansvar för större delen av den fysiska infrastrukturen; (v) finans- och penningpolitiska åtgärder för att bidra till makroekonomisk stabilitet; (vi) socialförsäkringar med sikte på att öka inkomstryggheten för enskilda individer, och slutligen (vii) åtgärder för att påverka fördelningen av inkomster mellan olika samhällsgrupper och individer.

Alla dessa uppgifter för den offentliga sektorn, utom den sistnämnda, kan härledas direkt från nationalekonomins effektivitetskriterier. Man behöver alltså inte införa några ideologiska överväganden, eller värderingar beträffande den önskvärda inkomstfördelningen i samhället, för att ge den offentliga sektorn viktiga uppgifter. Men det är viktigt att då inte bara titta på direkta effekter av offentliga ingripanden. Sådana ingripanden leder ofta också till betydande *indirekta* effekter, vad som ekonomer ofta kallar ”jämviktseffekter”. I själva verket kan sådana indirekta effekter i vissa fall vara viktigare än de direkta effekterna. Det är därför en viktig uppgift för nationalekonomisk analys att klarlägga inte bara de direkt utan också de indirekta effekterna av offentliga åtgärder. Jag skall nöja mig med ett enda exempel, som belyser problemet väl. Jag väljer priskontroll på hyreslägenheter, dvs. hyresreglering, som funnits i 70 år i Sverige om än med olika beteckningar.

Hyresregleringens anhängare ser regleringen som ett socialt värdefullt inslag i samhällsekonomin eftersom den håller nere hyrorna för dem som har förstahandskontrakt på en hyreslägenhet. Ofta hör man också att regleringen skulle vara särskilt värdefull för låginkomsttagare, som inte har råd att lägga ned lika mycket pengar på bostaden som höginkomsttagare. Men när man tar hänsyn till hyresregleringens indirekta effekter ser situationen annorlunda ut. Eftersom hyran vid hyresreglering systematiskt sätts under den nivå som balanserar utbud och efterfrågan på hyreslägenheter uppstår ett efterfrågeöverskott på lägenheter – vad som i dagligt tal kallas ”bostadsbrist”. Bostadsbristen leder i sin tur till svarta marknader för hyreskontrakt. Det betyder att bostadsbeståndet i en reglerad marknad i stor utsträckning kommer att fördelas genom pengar under bordet och personliga kontakter med fastighetsägare. Därmed motverkas försöken att gynna låginkomsttagare med hjälp av låga hyror, eftersom förmögenheter och troligen också personliga kontakter med fastighetsägare är ännu ojämnare fördelade än inkomster. Hyresregleringen har också ett antal andra indirekta effekter. Viktiga exempel är att rörligheten på bostadsmarknaden minskar, vilket i sin tur leder

till att rörligheten på arbetsmarknaden går ned, med negativa effekter på samhällsekonominns sätt att fungera som resultat. Hyresregleringen driver dessutom bort privat kapital från marknaden för hyresfastigheter, med minskad produktion av privata hyreshus som resultat. Det skärper bostadsbristen ytterligare.

Också många andra politiska ingripanden, såsom skatter och socialförsäkringar, har stora indirekta effekter på samhällsekonomin – effekter som i många fall bara kan upptäckas genom kvalificerad ekonomisk analys. Det är en viktig uppgift för nationalekonomer att klarlägga sådana indirekta effekter – oavsett om vi värderar dem ”positivt” eller, som i fallet med hyresreglering, som i huvudsak ”negativt”. Socialförsäkringar är exempel på offentliga arrangemang som bidrar till både positiva och negativa indirekta effekter. Det är troligt att den ekonomiska trygghet som skapas av sådana arrangemang bidrar till socialt lugn och politisk stabilitet, samtidigt som det är svårt att undvika ”överutnyttjande” av förmånerna om ersättningsnivåerna är mycket höga och administrationen mjuk.

II. Karakteristiska analysmetoder

Vilka är då de mest karakteristiska metoderna i nationalekonomisk analys? Ett viktigt drag är att den enskilde individen, eller rättare sagt en genomsnittlig individ, antas vara målinriktad och att han/hon väljer ett visst beteende med sikte på att få bästa möjliga utfall – vad som i nationalekonomisk jargong kallas nyttomaximering. Det betyder inte nödvändigtvis att man antar att enskilda individer enbart är egoistiska. Vad som antas bidra till ”nytta” för individen beror på frågeställningen. Men min erfarenhet är att antagandet om egenintresse ofta räcker långt för att göra en realistisk analys av viktiga samhällsekonomiska frågor. Jag syftar exempelvis på frågan hur enskilda individer i genomsnitt reagerar på förändrade inkomster, priser och skatter eller hur förändringar i teknologi eller preferenser påverkar resursanvändningen i samhället. Sådan analys bidrar exempelvis till att förklara varför proportionerna mellan

olika produktionssektorer förändras på ett systematiskt sätt under loppet av ekonomisk tillväxt.

Men modeller byggda på snäva antaganden, exempelvis på egenintresse, har uppenbara begränsningar. En snäv modell fungerar som en strålkastare på en teaterscen. Det som belyses framstår i klar dager, men resten av scenen faller i dunkel. Om strålkastaren dessutom fokuserar på "fel" punkt, med hänsyn till den fråga som ställs, gör strålkastaren i själva verket mer skada än nytta. När man vill se och förstå ett större sammanhang är det därför nödvändigt att arbeta med bredare antaganden, exempelvis när det gäller individers drivkrafter och interaktionen mellan olika aktörer. Så sker naturligtvis i många fall i modern ekonomisk analys. När nationalekonomer exempelvis försöker förklara individens sparande under olika faser av livscykeln utgår vi ofta från att individen känner *altruism* för sina barn och kanske också barnbarn. Vid analys av lönebildning tar vi i stället ofta hänsyn till *rivalitet eller avund* mellan olika grupper av individer. I vissa fall är det också viktigt att ta hänsyn till att individer lägger sig till med *vanor* som bara ändras vid mycket stora yttre förändringar. Vid en del frågeställningar är det också viktigt att ta hänsyn till dominerande *sociala normer* i samhället. Självt har jag exempelvis lagt stor vikt vid betydelsen av sociala normer för lönebildning och för hur socialförsäkringar påverkar individers beteende. Det är också uppenbart att förtroende (*trust*) mellan individer bidrar till effektivitet i samhällsekonomin genom att underlätta ömsesidigt gynnsamma transaktioner – något som forskare i sociologi och statskunskap sedan länge betonat. Det är också troligt att en stark strävan efter *status*, dvs. en önskan att bli beundrad av andra, ligger bakom en del ekonomiska beslut – en aspekt som ofta betonats i sociologiska studier. Ett exempel är strävan bland en del företagsledare att samla på sig rikedomar som ligger skyhögt över vad de, och deras anhöriga, rimligen behöver för ett rikt materiellt liv.

Som ett resultat av det ökade intresset för icke-ekonomiska faktorer i ekonomisk analys bland nationalekonomer under de senaste decen-

nierna talar man i dag ofta om så kallad beteendekonomi (*behavioral economics*) som en särskild gren av nationalekonomiämnet. Nu är termen beteendekonomi egentligen missvisande eftersom nästan all ekonomisk analys handlar just om enskilda individers och organisationers beteende. Vad företrädare för beteendekonomi egentligen hävdar är att andra motiv och mekanismer än de som länge dominerat i nationalekonomisk analys bör ges mer plats i analysen. Inte minst försöker företrädarna för denna skola av ekonomer att integrera betraktelsesätt och forskningsresultat från psykologi och socialpsykologi i ekonomisk analys. Det kan dessutom i många fall vara viktigt att anta att ekonomiska aktörer har mindre tillgång till information och eventuellt också mindre kognitiv förmåga än som ofta antas i ekonomisk analys.

Samtidigt som nationalekonomer inspirerats av andra samhällsvetenskaper har vi gett oss in på frågeställningar som tidigare i huvudsak studerats i exempelvis statskunskap, sociologi och psykologi. Viktiga exempel är frågor om arbetsfördelning inom familjen, nativitet, konkurrens mellan politiska partier, politiskt inflytande av olika intressegrupper, brott och straff, korruption, inbördeskrig, osv. Ett dubbelriktat utbyte av insikter och analysmetoder mellan olika samhällsvetenskaper är i dag en viktig utvecklingslinje i samhällsvetenskap under de senaste decennierna.

Ett annat karakteristiskt drag i nationalekonomisk metod är den stora användningen av formella modeller i matematisk form. Det hindrar nu inte att intuition och sunt förnuft är, eller åtminstone borde vara, en viktig input i nationalekonomisk analys. Själv har jag alltid betraktat samhällsvetenskaplig forskning som förädlad sunt förnuft, även om förädlingen i vårt ämne ofta sker genom matematiska och statistiska metoder. Men när nationalekonomer studerar komplexa mekanismer räcker intuition och sunt förnuft ofta inte till; vår kognitiva kapacitet har uppenbara begränsningar. Matematiska modeller kan då visa att slutsatser som man ursprungligen har resonerat sig fram till verbalt faktiskt bara håller om man gör vissa ytterligare antaganden – eller att slutsatserna

över huvud taget inte håller. Den amerikanske ekonomen Evsey Domar (1948) använde för länge sedan en träffande formulering av denna erfarenhet: "To handle [complicated economic problems] by intuitive common sense requires a most unusual ability, while even a modest mind can get some results by means of an explicit mathematical model."²

Mycket står i själva verket att vinna på att växla mellan verbal analys och formaliserad – matematisk eller statistisk – analys. Åtminstone har detta varit en ledstjärna för mig. Verbal analys är viktigt för att hålla kontakt med sunt förnuft och livserfarenhet. Matematiska metoder gör det möjligt att undersöka om påstådda slutsatser verkligen följer från gjorda antaganden, och att hjälpa oss att välja "rätt intuition". Avancerade statistiska metoder är nödvändiga för att finna ut om empiriskt iakttagen samvariation mellan olika variabler verkligen återspeglar genuina kausala samband. Det har i själva verket skett stora framgångar under senare år just när det gäller att identifiera kausalitet i empiriska statistiska studier.

Men även matematiskt formulerade modeller har sina begränsningar – också när man har räknat rätt. Ett exempel är att man lätt lockas att studera faktorer och mekanismer som passar just för matematisk analys, trots att andra samband kanske är mycket viktigare just för den fråga som man vill ha svar på. Med en välkänd metafor: man är nästan helt övertygad om att man har tappat nyckeln någonstans ute i den halvmörka parken, men man söker i alla fall under närmaste gatlykta eftersom det är ljusare där. Visserligen hittar man inte vad man söker, men man ser i alla fall klart.

III. Begränsningar och svagheter

Jag har redan antytt flera viktiga begränsningar i nationalekonomisk analys, exempelvis att nationalekonomer ibland antar alltför snäva motiv för individers beteende och att man i vissa fall har överdrivna föreställningar om individers information och kognitiva kapacitet. Men den största svagheten i nationalekonomisk analys är, enligt mening, tenden-

sen till *flockbeteende* och *auktoritetstro* hos alltför många ekonomer. Troligen delar vi den bristen med annan forskning, men det är i så fall en klen röst. Det är viktigt att våga se det som också andra i princip skulle kunna se, men inte *vågar* se – exempelvis att kejsaren ibland är naken. Det är exempelvis slående att nya moderiktningar när det gäller val av analysmodell plötsligt kan slå igenom på bred front trots att den leder rakt in i en återvändsgränd. Jag avslutar med två exempel på modern ekonomisk analys som, enligt min mening, har hamnat snett just genom att en hel del ekonomer har förblindats av eleganta men orealistiska modeller. Jag hämtar det ena exemplet från makroteorin, dvs. teorin om bestämningssfaktor för total produktion, sysselsättning och inflation. Det andra exemplet hämtar jag från området finansiell ekonomi.

En så kallad ”ny klassisk makroteori” växte fram under 1970- och 1980-talen, som en reaktion på begränsningar i keynesianismen. Framför allt har denna nya teori gett viktiga analystekniska bidrag. Den har också gett åtminstone ett viktigt bidrag till teorin för ekonomisk politik. Jag syftar på att företrädare för den nya klassiska makroteorin har klarlagt svårigheterna att utforma en trovärdig ekonomisk politisk, dvs. en politisk som regering respektive centralbank själv har incitament att fullfölja.

Med all respekt för dessa bidrag av företrädare för den nya klassiska makroteorin begränsar jag mig till en grundläggande dumhet i denna teori. Jag syftar på hur denna teori behandlar variationer i sysselsättning i samhällsekonomin. Man antar nämligen att den ökade arbetslösheten under konjunktturnedgångar beror på frivilligt val av ökad fritid – så kallad ”intertemporal substitution av fritid” – som ett resultat av en tillfällig minskning i reallönerna under lågkonjunkturer. Det har aldrig upphört att förvåna mig att denna teori har tagits på stort allvar av många ekonomer vid universitet runt om i världen under de två senaste decennierna trots att den försummar att göra den traditionella och viktiga distinktionen mellan ofrivillig arbetslöshet och frivilligt vald fritid.

Det andra exemplet på modern ekonomisk analys som hamnat snett hämtar jag från området finansiell ekonomi. Också på detta område

finns det en analytiskt elegant och värdefull teoribildning, som gör en förtjänstfull analys av finansiella marknader under ”normala” förhållanden på finansiella marknader. Men det finns en extrem, och orealistisk, variant av teorin för finansiell ekonomi som fått ett anmärkningsvärt genomslag bland en hel del akademiska ekonomer. Jag syftar på den forskningsinriktning som driver tesen att finansiella marknader alltid är effektiva – möjligen med undantag för några små så kallade ”anomalier”. Grovt uttryckt bygger påståendet på att priserna på tillgångar helt återspeglar information om fundamentala faktorer, såsom tillgångarnas förväntade framtida avkastning. Man förnekar därmed att det förekommer prisbubblor på tillgångsmarknader – trots att varje klarsynt person kan se med egna ögon att prisbubblor då och då uppträder, ofta följda av finanskriser när bubblorna brister, eventuellt med allvarliga konsekvenser för den reala ekonomin.

Nu håller forskningsinriktningen inom området finansiell ekonomi på att förändras just med sikte på att förklara prisbubblor och finanskriser – delvis som en reaktion på den allvarliga internationella finanskris som inleddes 2007. Till en del bygger denna nya forskning på traditionella nationalekonomiska metoder, exempelvis när man analyserar incitament till överdrivet risktagande i institutioner som förvaltar andras pengar. Men en hel del forskare i finansiell ekonomi betonar också psykologiska faktorer som normalt inte ingår i nationalekonomisk analys. Jag syftar bland annat på antagande om överoptimism, överpessimism och flockbeteende hos aktörer på finansiella marknader – ett viktigt exempel just på så kallad *behavioral economics*. Jag är personligen övertygad om att denna forskning kommer att visa att föreställningen om att finansiella marknader alltid är effektiva på sin höjd kommer att överleva som en *jämförelsenorm* för analys som bedrivs på basis av mer realistiska antaganden.

Avslutningsvis vill jag hävda att kompetent nationalekonomisk analys har varit mycket framgångsrik, särskilt mot bakgrund av hur svåra pro-

blem som nationalekonomier sysslar med. Samtidigt har jag pekat på en del inslag i nationalekonomisk analys som från tid till annan har hamnat i återvändsgränder. Men jag är övertygad om att sådana skevheter förr eller senare rättas till. Skälet för min optimism på den punkten är att forskning är en självsanerande process på lång sikt, delvis tack vare processens öppenhet. Men en otålig själ kan tycka att det ibland tar väl lång tid att komma ur sådana återvändsgränder, särskilt när flockbeteende har skapat stor trängsel i gränden.

Föredrag den 1 november 2011

NOTER

1. Uppsatsen baseras på ett tacktal som jag höll i samband med att Kungl. Vitterhetsakademien den 21 mars 2011 tilldelade mig Ann-Kersti och Carl-Hakon Swensons pris för humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning. Jag har utvecklat tankarna närmare i min memoarbok *Ekonomi är att välja*, Bonniers, 2012.
2. Domar, E., i *A survey in contemporary economics*, 1948.